1.KUR'AN HAFTASI
Kur'an Sempozyumu

03-05 Şubat 1995

Kur'an'ın Aydınlığına Doğru

FECR
YAYINEVİ

TEBLİĞCİLER

Halis ALBAYRAK

"Kur'an'ı Anlamak"-"Kur'an'ı n Ne Olduğunu Anlamak" 165

Dücane CÜNDİOĞLU

"Kur'an'ı Anlamanın Anlamı" 177

İbrahim SARMIŞ

"Seyyid Kutub'un Kur'an'a Yaklaşımı" 218

TARTIŞMACILAR

Yasin AKTAY 233

Turan KOÇ 239

Selahattin POLAT 243

Ömer ÖZSOY 246

Cevaplar

Halis ALBAYRAK 249

Dücane CÜNDİOĞLU 252

İbrahim SARMIŞ 255

V. OTURUM

BİLGİ KAYNAĞI OLARAK KUR'AN

Oturum Başkanı: S. Hayri BOLAY

Sekreter: Mevlüt UYANIK

TEBLİĞCİLER

H. Rahman AÇAR

"Kur'an'ın Bilgisinden Bilgi Bilimine" 261

Şakir KOCABAŞ

"İslam ve Bilim" 268

1. Tartışmacı

Yasin AKTAY*

Kur'an çalışmalarının çoğuna, hatta neredeyse tamamına hakim olan arayışın bir adı olarak iyice kanıksanagelen "Kur'an'ı Anlama" probleminin mahiyetine ilişkin bu oturumda sunulan tebliğler dolayısıyla bir kaç mülahazada bulunmak istiyorum.

Herkesin "Kur'an'ı anlamayı" sorun ettiği bir minvalde ben "anlama" kavramının kendisinin problematik yanlarına işaret etmek istiyorum.

Bu vesileyle Kur'an'ın anlaşılmasına yönelik faaliyetlerde içine girdiğimiz sürecin mahiyetinin ne olduğunu bilmeden Kur'an'la diyaloğumuzun sağlıklı yürümeyeceğini hatırlatmak istiyorum.

Nitekim sözkonusu ettiğimiz Kur'an çalışmalarının çoğuna hakim olan "anlamacı" arayışın tüm muhtevasının oldukça pozitivistik bir belirlenime sahip olduğunu görünce bunun önemi daha bir belirginleşiyor.

Pozitivistik anlam çözümlemesi bir metnin bizden bağımsız bir takım anlamlarla dolu olduğuna ve bu anlamların nesnel bir analize tâbî tutularak sergilenebileceğine; sergilendiği andan itibaren içerdiği muhtemel tüm anlama sorunlarının giderilebileceğine dair iyimser bir yaklaşıma sahiptir. Metin kendi içinde belli anlam formüllerine tâbî olup bu anlamların keşfi bu formüllerin uygulanması suretiyle çözülebilir. Sözkonusu anlamın bize kapalı kalmasına yol açan dil, mecaz, tarih v.s geçici engeller biraz çaba sarfedilerek aşılabilir ve metin ne anlam içeriyorsa onunla zihnimiz arasında bir algılama sağlanabilir.

Evet neredeyse algılama ile özdeşleştirilen bu anlama kuramı, aydınlanmacı filozoflardan John Locke'un 'tabula rasa' tasavvurunda ifadesini bulmuştur. Tabula rasa, -bilenlerden özür diliyorum,- zihnimizin nesneler dünyası karşısında pasif bir boş levha gibi durduğunu resmeden bir mecazdır. Nesnelci-pozitivist düşüncenin en kaba halini ifade eden bu mecazın ihdas ettiği şey hepimizde evrensel olarak paylaşılan bu zihin yapısının nesneler karşısında çi-

* Yazar, TEZKİRE Dergisi

zeceği resmin aynı olmasıdır. Dolayısıyla ampirik bilim, bu resimlerin bir kaydından ibaret olması itibarıyle, sonuçları evrensel bir geçerliliğe sahip olan bir bilimdir.

Dikkat ediyorum, bizim Kur'an'ı anlayışımızda önerilen teknikler, stratejiler pozitivist anlama kuramından beslenmektedir. Örneğin Kur'an'ı anlamaya çalışırken sahip olduğumuz önyargıları, kafa yapısını, geleneği istediğimiz anda rafa kaldırabileceğimizi varsayıyor. Tarihe istediğimiz gibi gidip oralarda kendi nesnelliğimizi istediğimiz gibi tesis edebileceğimize dair müthiş güçlü, iradeli, objektif, kâdir bir özne kuruyor. Üstelik şu ezeli özne-nesne ayrımının imkanlarına dair hiç bir tartışma yürütmeksizin sözkonusu Kartezyen özneye işlerlik katılmış oluyor. Yani modernizm-gelenekçilik tartışmasının hangi safhasında olursa olsun tartışmalarda bilfiil cari olan modernist bir özneye şahit oluyoruz.

Biraz önce her birini büyük bir heyecanla dinlediğim tebliğlerden sonra özellikle sözkonusu "anlama"nın böylesine önyargıları, geleneği, şablonları istediği zaman bir kenara bırakabilen bir öznenin etkinliği olarak gerçekleşmediğinin vurgulanması gereğini hissettim. Hermenötik bir tecrübe olarak "anlama" her zaman bir sürü kavramın, bir sürü önyargının, bir sürü zihnî çatışmanın eşliğinde tahakkuk eder. Biz zaman zaman "hadi şu önyargılarımızı bir kenara koyalım da şu metne adam gibi yaklaşalım" dediğimizde tüm önyargılardan kurtulmuş olmuyoruz. Bunun yerine bizde cereyan eden şey aslında önyargılarımızın değişmesinden, mevcut önyargılarımızın yerine başka türlü bileşimlerle başka önyargıların ikamesinden başka bir şey değildir. Diyelim ki bir su-iniyetin yerine bir takım hüsn-ü niyetlerin geçmesi gibi; veya metinle karşılaşırken sahip olduğumuz bir imajın daha değişik bilgiler sayesinde değişmesi gibi. Sonuçta bilinecek veya anlaşılacak şeyin nötr bir algısı sözkonusu olmamakta; anlama, hep içimizden hiç bir şekilde koparamadığımız geleneğin bir işlevi bir ürünü olarak vukû bulmaktadır.

Anlamaya ilişkin hermenötik geleneğin dayandığı tüm bu tesbitleri tamamlayan bir şey daha var ki, o da bizim zannettiğimizin aksine bir dil aracılığıyla düşünmekten ziyade bir dil ile beraber düşünüyor olduğumuzdur. Bu dil istediğimiz zaman bir kenara bırakabileceğimiz bir meleke değil bizim bir sınırımızdır. Hermenötikçilerin çok yaygın deyimiyle varlığımızın meskenidir.

Tüm bunlardan sonra Kur'an'ı anlamaya ilişkin tüm çabaların özelikle şu soruların eşliğinde düşünülmesi gerekmez mi?

Kur'an'ın içindeki tüm anlamların tüm insanlar için çözülebileceği, ifşâ olunabileceği bir ân var mıdır? Tüm bu anlamacı arayışlar böyle bir ânı mı yakalamaya çalışmaktadırlar? Bu yolda katedilen mesafeler, atılan adımlar geri alınamayan mesafeler veya adımlar mıdır? Kur'an bilimlerinde ne kadar mesafe katedilmiş olunursa olunsun, Kur'an yine bir takım insanlar için hidayet kaynağı, kimileri içinse bir saptırma unsuru olmayı artık sürdürmeyecek mi?

Buradan benim ulaşmak istediğim sonuç Kur'an'ın bize hitabının mahiyetine ilişkin bir kaç sorudur. Halis Albayrak'ın tebliği çerçevesinde Kur'an'ın kimliği sorusuna da tekabül edebilecek olan bu sorular kanaatimce Müslümanlar için Kur'an'ı anlama sorununu oldukça lüks bir problem alanına göndermeye matuftur.

Şimdi soruyorum:

Kur'an'ın hitabında böylesine pozitivist içerimlerle yüklü bir anlam sorunu var mıdır? Kur'an'ın hiç bir yerinde geçmeyen "anlama" kavramının ihsas ettiği sorunun Kur'an'la diyaloğumuzun sağlığı açısından önemi nedir? Kur'an'ı anlamak epistemolojik bir çabaya indirgenebilir mi? Başka bir deyişle Kur'an'ı anlayan özne ile Kur'an arasında nesnel bir mesafe olabilir mi? Eğer buna cevabımız herhangi bir anda olumsuz olabiliyorsa, yani metni okuyanın ufku ile metnin ufku arasında anlam-dışı, anlam ötesi veya anlam-üstü bir etkileşim olabiliyorsa Kur'an'ın tarihselliği, semantiği, analitiği konusundaki bildik tüm tezler hakkında tekrar tekrar oturup düşünmek gerekmez mi?

Buradan itibaren hem konuyu daha anlaşılır kılmak hem de daha muşahhas bir duruma dayanmak için bir anektodla ilerlemek istiyorum. Solcu, fakat entellektüel seviyesi oldukça yüksek bir arkadaşımla değişik konularda diyaloglarımız oluyordu. Bu diyaloğun bir aşamasında Kur'an'ın biz Müslümanların hayatındaki bunca ağırlıklı, merkezî vurgusunun onda uyandırdığı etkinin bir sonucu olarak merak edip bir Kur'an meali okumak istedi. Bir meal verdim. Bir süre sonra meali okumuş olduğunu söyleyerek konuşmak istediğini söyledi. Ama konuşma isteği Kur'an mealinden öğrendiği veya etkilendiği herhangi bir konu üzerinde değildi. Tam aksine bu kitabın nasıl oluyor da bu kadar insanı, üstelik entellektüel seviyeleri de pekâlâ yüksek olan bunca insanı bu kadar etkilediğine hayret etmiş olarak konuşmak istiyordu. Samimiyetinden başından itibaren hiç bir kuşku duymamış olduğum bu arkadaş için Kur'an'da geçen bir çok terim, bir çok olay, bir çok hikayenin hiç bir anlam ifade etmediğini anlıyordum konuşmasından. Yine de bilmediği bir alanda konuşmaktan dolayı

muhtemel bir yanlışa düşmemek için saygılı bir çekingenlikle ifade ediyordu Kur'an hakkındaki izlenimlerini. Orda melek, cin, şeytan, kafirler, müşrikler, münafıklar, cennet, cehennem v.s. vardı ve onların kendisinin günlük hayatında hiç bir somut karşılıkları olmadığı gibi onların etrafında şekillenen problematiklerin hiç biri onu pek ilgilendirmiyordu. Burada Kur'an'ın çok yalın olması, mucize olması, anlaşılabilir olması v.s bir metin olarak kendisine yüklenen hiç bir kerametinin işlemediğini görebilirsiniz. Üstelik zeka seviyesi itibariyle oldukça yüksek bir seviyeye sahip olan bu zatın Kur'anla bir okuyucu, bir anlam-çözücü, bir semantikçi veya filolog olarak kurduğu ilişkinin onu Kur'an'ın mucizeleriyle tanıştırmaya yetmediğini de farkedebilirsiniz.

Diğer yandan hepimizin bildiği bir Cat Stevens (Yusuf İslâm) veya Muhammed Esed'in veya daha bir çok insanın hidayete eriş hikayelerine bir göz atmak, Kur'an'ın anlam dünyasına açılmanın gerçek anahtarı hakkında bize önemli bir ufuk açacaktır kanaatindeyim. Sözkonusu insanlar herhangi bir semantikçi, dilbilimci veya edebiyatçıdan büyükçe bir ihtimalle daha fazla tecrübeye sahip olmamışlardır Kur'an hakkında. Kur'an'ın semantik tahlilini daha iyi yapamamışlardır, dilbilimsel analizine de o kadar vakıf olamamışlardır, ancak onların Kur'an'la Kur'an'ın istediği bir diyalog zemininde daha sağlıklı bir biçimde buluşmuş olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Meraklılarına sözkonusu şahısların herbirinin hidayet tecrübelerini dinlemelerini öneririm.

O halde Kur'an'la veya herhangi bir metinle kurduğumuz diyalog salt (mantıkbilimsel anlamda) anlamın cereyan ettiği bir diyalog değildir. O ilişkide başka süreçler de cereyan etmektedir. Müslüman bir bakış açısından "hidayet" dediğimiz şey bu süreçlerin başlıcasıdır ve bunun epistemolojik bir inceleme sınırlarında izahıyla iktifa etmek doğru değildir. O yüzden az önce belirttiğim gibi metni anlayanın ufku ile metin arasında cereyan eden anlam-üstü veya anlam-dışı hadisenin etkisi hesaba katılmalıdır. Anlam-dışını 'anlamsız' anlamında kullanmadığımı umarım belirtmeye gerek yoktur. Bu durumda sözkonusu solcu arkadaşın örneğinde eksik olduğu gibi, bir yandan Kur'an'la diyalogta bir ufuklar kaynaşması, belki de Seyyid Kutub'un deyimiyle bir metnin "gölgesinde yaşama", diğer yandan bunu da önceleyen bir şekilde bizim kendi kulağımızı özellikle bizi yaratanın bize yolladığı bir çağrıya kulaklarımızı sonuna kadar açmış olmamızın bizi anlam dışı bir alana sevk edeceğine dikkat çekmek istiyorum

Bu konuda sayın İbrahim Sarmış'ın Seyyid Kutub'un Kur'an tefsirindeki oldukça orjinal yaklaşımını irdeleyen tebliğiyle Dücane Cündioğlu'nun Kur'an'ın

anlaşılmasındaki hermenötik boyutun vurgusunu içeren tebliğleri birbirini tamamlayacak şekilde yeniden ele alınabilirler kanaatindeyim. Seyyid Kutub'un bence hermenötik açıdan çok zengin içerimleri olan bu ve başka bir çok konudaki görüşlerinin, ona yönelik militarist yorumların gölgesinde harcanmakta olması karşısındaki teessürlerimi belirtmek istiyorum. Doğrusu ötedenberi Müslümanca hayatı Kur'an'ın uygun bir anlamasının tahakkuk edebileceği bir atmosfer olarak tasarlayan yaklaşımlarına hermenötik birikimim eşliğinde eğilmek istemişimdir. Onun Kur'an'ı tefsir çabasının -tüm konvansiyonel anlama çabalarına meydan okurcasına "Kur'an'ın Gölgesinde" adı altında- Müslümanca yaşamaya güçlü bir vurgu yapması; akabinde de okuyanların görebileceği gibi Kur'an'ı anlamayı hiç bir zaman problem etmemesi; ve bu tavrı sayesinde gerçekten de Kur'an'ın ona sanki bugün indiriliyormuş gibi açılması, bana hermenötiğin sorunları açısından çok cazip gelmiştir.

Halis Albayrak'ın da, muhtevasının büyük bir çoğunluğuna katılmasam da oldukça seviyeli bir yaklaşımla dile getirdiği tebliğiyle ilgili bir kaç not düşmek istiyorum.

Önce Kur'an'ın tarihselliğine yapılan vurguların çoğunun, eğer Müslüman bir bakış açısından yapılıyorsa, Müslümanca bir tarih telakkisinden yoksun olduğunu belirtmek zorundayım. Sayın Albayrak'ınki de böylesi bir tarih telakkisi yoksunluğunu aşmış gibi görünmüyor. Tarihin tarihsellik tartışmalarına konu olan kavramsal yapısına ancak 19. yüzyılda kavuşmuş olması bir yana, bir söylem olarak bile Müslümanca kurulma imkanı hiç denenmiyor. Başkalarının müdahil olduğu ilerlemeci bir tarih çizgisi üzerinde reva görüldüğümüz nokta baz alınarak Kur'an'ın burada bize nasıl uyacağının arayışı yapılıyor gibidir. Bu yaklaşımın kendini temellendirmek için başvurduğu tarihsel referansların ise (Hz. Ömer'in icraatları, ilk Müslümanların esneklikleri v.s) Müslümanların kendi hayatlarına müdahil oldukları bir ortamda cereyan ettiği çoğu kez gözden kaçıyor. Tabiri caizse orada Müslümanların bilfiil öznel varlıklarından sözedilebilmektedir. Tüm fıkhî teknik ve stratejilerin de zaten Müslümanların bir insiyatif olarak varolmaya başladığı anda devreye girdiğini biliyoruz. Bu konuda sayın İbrahim Sarmış'ın Seyyid Kutub'la ilgili konuşmasında değindiği ve Kur'an'ın anlaşılmasında canlı bir toplumun önemine işaret eden tartışmasına atıfta bulunmak istiyorum.

Oysa şimdi, Kur'an'ın böyle bir uygulanabilirlik imkanını sorunsallaştırabilmek için Müslümanları zorlayan bir pratiğin mevcut olduğunu

zannetmiyorum. Sorun tamamen akademik-entellektüel bir toplulukça icra edilen ve belli yerel veya küresel hegemonyalara tabi olan söylemler içinde kurulmaktadır. Ve bu kurgularla bu söylemlerin ideolojik ihtiyaçları karşılanmaktadır. Bu konuda batılı modernizme yönelik batılı eleştirilerin İslâm modernizmi taraftarlarınca çokça ihmal edildiğini bu vesileyle belirtmek istiyorum.

Kur'an'la bir diyaloğa girildiği andan itibaren, onun da bu diyalog içinde aktif bir belirleyici olduğunu biliyoruz. Onun etkinliği bizim varlığımıza katılmış olmasıyla başlar. Bundan sonra ona yaşadığımız herhangi bir hayatı besleyen teorik bir malzeme yığını gözüyle bakamayız. Kur'an'la aramıza nesnel mesafeler koyarak ona araçsalcı bir yaklaşımda bulunmak demin değindiğimiz pozitivist referanslar çerçevesinde düşünülebilecek bir şeydir kanaatindeyim.

Şimdi, "Çağın insanıyla çatışmayan Kur'an'ın yeni kimliğinin" Kur'anî referansları neler olacak. Bizim bildiğimiz ve en yüzeysel bir Kur'an okumasında gözden kaçmayan şey tüm bir tevhid tarihinin bir çatışma tarihi olduğudur. Bu durumda çağın insanıyla çatışmama ihtiyacı nasıl intac edilmiş bir ihtiyaçtır? Kimin ihtiyacıdır?

7. yüzyıldaki müdahele formundan bugün vazgeçtiğimiz Kur'an'ın yeni formunun belirleyicisi tarihdışı bir şey mi olacak? Bu form Tarih içinde belirlenecekse tarihin bir ürünü olacak olan şey nasıl tarihe müdahil öznenin, insanı kurtaracak bir insanın doğuşunun müjdecisi olacaktır?

Son bir soru.

Tarihselciliğe bir kez adım atıldığında bunun sadece toplumsal bir tarihten öteye geçirilip bireysel bir tarih nosyonuna da uzatılması kaçınılabilir bir şey midir? İnsanlar arasında, Kur'an anlayışlarında veya realite tasavvurunda etkisi gözardı edilemeyecek biyografik farkların din pratiğinde de bir karşılığının olması talebi meşru mu olacaktır? Öyleyse bir din pratiği açısından bunun sonuçları neler olacaktır?